

Dronningemagt i middelalderen

En indledning

Jeppe Büchert Netterstrøm og Kasper H. Andersen

De seneste årtier har interessen for middelalderens dronninger taget et stort opsving. Der forskes i emnet som aldrig før. Under samlebegrebet *queenship* publiceres hvert år stadig flere monografier, antologier og tidsskriftartikler om dronninger i middelalderen. Adskillige forskere i Europa og USA har middelalderdronninger (og -kejsrerinder) som deres eneste eller primære forskningsfelt, og mange andre forskere, hvis hovedekspertise ellers ligger andetsteds, bidrager også til den stadig stærkere strøm af publikationer om emnet. Et gennembrud i den internationale forskning kom med antologierne *Medieval Queenship* (1993) og *Queens and Queenship in Medieval Europe* (1997), som både samlede en række spredte bestræbelser og søgte nye veje for udforskningen af middelalderens dronninger.¹ At forskningsindsatsen siden har konsolideret sig som et eget forskningsfelt, fremgår blandt andet af Palgrave McMillans etablering af serien *Queenship and Power* i 2003, der har udgivet snesevis af bøger om ikke bare middelalderlige men også tidligt moderne dronninger.² Universiteter i hele verden udbyder kurser om "Medieval Queenship", ligesom der årligt afholdes adskillige såvel store som små internationale konferencer om emnet. Men interessen er ikke kun akademisk. Stærke dronninger er populære i brede kredse og ses som hovedpersoner i bedstsælgende biografier såvel som i et stigende antal historiske og fiktionelle film og tv-serier.

---

¹ Parsons (red.) 1993; Duggan (red.) 1997.

² Se også tidsskriftet *Royal Studies*, som siden 2014 har udgivet specialartikler om forskellige sider af fortidens monarkier, men mest om dronninger.

Netop fascinationen af de stærke dronninger synes at udgøre en stor del af drivkraften bag den eksplosive interesse for middelalderens dronninger, både akademisk og folkeligt. I filmens verden repræsenterer ikoniske skuespillere som Cate Blanchett og Sigourney Weaver denne trend og forener historiske dronninger med andre stærke (fiktionelle) kvindelige karakterer i en oplevet sammenvævning af hovedroller, f.eks. Cate Blanchett som Elizabeth 1. og dronning Galadriel eller Sigourney Weaver som Isabella af Kastilien og Ellen Ripley fra Alien-filmene. Denne dyrkelse af den stærke og handlekraftige kvinde er naturligvis forårsaget af kvindefrigørelsen i den vestlige verden siden Anden Verdenskrig og navnlig fra 1970'erne. Den nyere akademiske interesse næres af en lignende fascination, hvilket bl.a. afsløres ved, at forskningen ofte har fokuseret på middelalderens stærke dronninger som Eleanor af Aquitanien eller netop Isabella af Kastilien.³ Imidlertid har de senere årtiers *queenship*-studier ligeledes kastet lys over mindre fremtrædende dronninger. En stor impuls til disse nyere studier kommer fra feminis-

❖ *Fascinationen af markante dronninger er stor i både forskningen og især uden for dens snævre kreds. Her ses Sigourney Weaver som dronning Isabella i filmen 1492: Conquest of Paradise (1992), et episk historisk drama om Christoffer Columbus' rejse til "den nye verden" og dronning Isabellas rolle heri. Foto: Photo 12 / Alamy Stock Photo.*

³ F.eks. Wheeler og Parsons (red.) 2003.

men, og udforskningen af middelalderens dronninger synes præget af den samme dobbelthed, som også gør sig gældende i anden feministisk historieforskning, nemlig ønsket om at beskrive både den historiske underordning (eller undertrykkelse) af kvinder og samtidig give eksempler på magtfulde og handlekraftige repræsentanter for kvindekønnet. Sammenkoblet med det høje niveau af kritisk faglighed, som nyere *queenship*-studier generelt er karakteriseret af, har dette ført til en række afbalancerede vurderinger af både stærke og mindre stærke dronninger i Europas middelalder. Men den feministiske impuls kan også i høj grad ses i opgøret med den tidligere mandsdominerede historieskrivning, som med rette anklages for at have overset dronningerne og deres betydning, rolle og funktion i det middelalderlige monarki. Theresa Marie Earenfights indledning i en nylig sammenfatning af forskningen i middelalderens *queenship* demonstrerer et udbredt ønske om at gøre op med denne historiografiske ignorance:

A glance at any dynasty's genealogy in any history textbook on medieval Europe written before 1990 presents a curious picture: men beget men with hardly any women in sight. The problem was not that queens were absent. Countless European queens in the Middle Ages were highly visible in their lifetimes in chronicles, letters, fiscal documents, household records, wills, donations, artworks, and literature. The problem was that historians put kings at the center of history. They dismissed queens in general as incidental, as simply wives or daughters, meddlers in politics or dabblers in the patronage. Generations of scholars who privileged the study of war, diplomacy, and law considered queens unimportant to serious study unless they simply could not be ignored because they ruled in their own right (as queens regnant) or did things that affected governance.⁴

Forfægttere af de nyere, feministisk influerede *queenship*-studier ønsker således at drage oversete dronninger frem fra historiens glemsel, men samtidig at vurdere betydningen af både glemte og velkendte dronninger på en nuanceret måde. De har fået følgeskab af en lang række historikere, som ikke definerer sig som feminister, men som er enige i ambitionen om at tildele dronningerne mere opmærksomhed.

---

4 Earenfight 2017, s. 1.

Også i Skandinavien er interessen for dronninger stigende. Anders Bøghs disputats *Sejren i kvindens hånd. Kampen om magten i Norden ca. 1365-1389* om Margrethe 1.s vej til magten i de tre nordiske riger bidrog til interessen, og andre har forsket i en række middelalderdronninger og også mere generelle træk af dronningerollen.⁵ Med undtagelse af enkelte historikere som norske Steinar Imsen, der er blandt bidragerne til denne bog, har man i Skandinavien dog kun i begrænset omfang ladet sig inspirere af den internationale *queenship*-forskning, herunder nogle af dennes mest markante skikkelsers vigtige pointeringer af, at dronningens magt var en langt mere kompleks og variabel størrelse, end man ved første øjekast umiddelbart skulle tro.

Dronningemagt – en variabel størrelse

Hvor stor var dronningens magt i Europas middelalder, og hvilken karakter havde den? Dette må siges at være den centrale problemstilling i nyere *queenship*-studier og i mange ældre behandlinger af emnet. Det korte svar er, at der langt fra kan siges noget entydigt herom. Middelalderdronningers magt kunne variere overordentlig meget. Kongers reelle magt kunne selvfølgelig også variere betydeligt, men meget tyder på, at dronningers magt kunne variere endnu mere og antage vidt forskellig karakter. Nogle dronninger udøvede magt i egen ret, andre måtte øve en mere indirekte indflydelse gennem påvirkning af kongen eller andre (mandlige) magtaktører. Et hovedformål med forskningen i dronningemagt i middelalderen må derfor være at vurdere, dels hvor *stor* magt dronninger kunne have, og hvilke *typer* af magt de kunne udøve, dels hvilke faktorer der betingede disse variable størrelser. Det er eksempelvis af stor relevans at undersøge, om de forskellige typer af magt, som en dronning kunne udøve, blev opfattet som værende af maskulin eller feminin karakter.

Magt kan vi inspireret af Max Webers klassiske arbejde kort definere som evnen til at sætte sin vilje igennem i et hvilket som helst socialt forhold, idet der blandt andet kan skelnes mellem magtudøvelse, der

---

5 Bøgh 2003; Skovgaard-Petersen 1993; Imsen 1997; Etting 2009; Berglund 2015; Heiberg (red.) 2000; Bandlien (red.) 2012; Auge et al. (red.) 2013; Kjesrud og Løkka (red.) 2017. For en oversigt over Carsten Jahnkes og Mikkel Leth Jespersens arbejder om henholdsvis dronning Dorothea af Brandenburg og Christine af Sachsen, se deres artikler i nærværende bog.

accepteres af den underordnede i forholdet, og magt, der må gennemtvinges med vold eller trusler om vold.⁶ En systematisk analyse af middelalderdronningers magt kan derfor tage udgangspunkt i en vurdering af, hvorvidt magten er legitimeret, og om dronningerne har muligheder for i sidste ende at gennemtvinge deres magt ved implementering af negative sanktioner.⁷ Forbundet med spørgsmålet om legitimitet kan man bedømme, om dronningemagten er formel eller uformel, og om den er offentlig eller mere privat af karakter. Trækker en notorisk stærk middelalderdronning sin indflydelse fra den formelle magt, som ligger i et legitimt offentligt embede? Og omvendt: Skyldes den manglende indflydelse, som generelt karakteriserer en svagere dronning, at hun kun er tildelt begrænset formel, offentlig magt, og at hun dermed fattes legitimitet?

Der kan ikke herske tvivl om, at besiddelsen af formel magt giver forklaringen på nogle af middelalderens stærke dronninger. Dette gælder ikke mindst de dronninger, som regerede i egen ret, og som derved indtog en central rolle på en given politisk scene.⁸ Dronning Isabella af Kastilien kan tjene som eksempel. Hun blev dronning af Kastilien i 1474 efter en borgerkrig (den kastilianske arvefølgekrig), og da hendes mand i 1479 blev konge af Aragonien som Ferdinand 2., blev Isabella dronning (gemalinde) af Aragonien, ligesom Ferdinand blev konge af Kastilien i kraft af sin hustrus ret. Hverken Isabellas store personlige magt eller den forening af Spanien, som blev grundlagt ved ægteskabet med Ferdinand, ville have været tænkelige uden Isabellas formelle magtbeføjelser som dronning af Kastilien i egen ret. Flere af de dronninger, som regerede i egen ret, blev tildelt maskuline titler for at underbygge deres legitimitet, hvilket f.eks. var tilfældet med Margrethe 1., som bl.a. Anders Bøgh har betonet.⁹ Dette fandt man dog ikke nødvendigt i Isabella af Kastiliens tilfælde, fordi man på Den Iberiske Halvø havde en række fortilfælde af regerende dronninger, og fordi Isabellas ret som tronarving var sikret i en traktat og knæsat med våbenmagt – og hendes modprætendent for

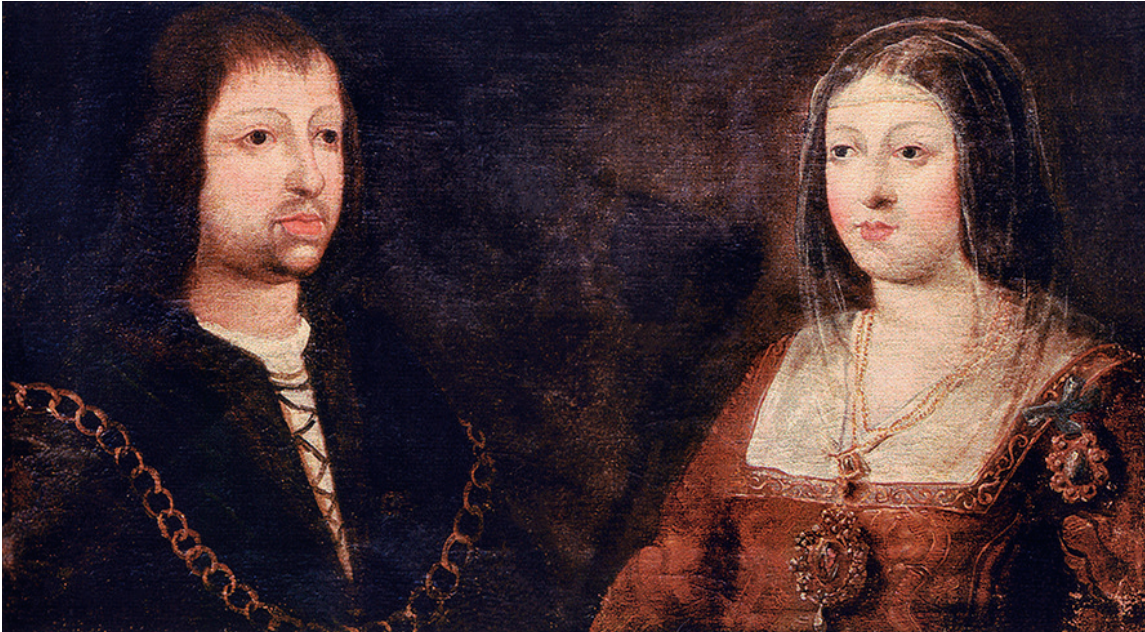
---

6 Weber 1922, kap. 1, §16.

7 Jf. Stafford 1997.

8 Fössel 2013, s. 75-76. Arnim Wolf tæller i perioden 1350-1450 præcis 100 tronskifter i Europas monarkier. I 12 af de 100 tilfælde var det kvinder, der besteg tronen som regentinder i egen ret, se Wolf 1993.

9 Bøgh 2003, s. 279-83.

øvrigt også var en kvinde (Johanne, Alfonso 5.s dronning af Portugal). Modsat blev Maria, datter af Ludvig 1. af Ungarn og Polen og Elisabeth af Bosnien, kronet til “konge” af Ungarn i 1382, og to år senere blev hendes søster Jadwiga på lignende vis kronet til “konge” af Polen som led i en række sammenvævede konflikter om tronfølgen i de to riger.¹⁰ Det kunne således variere, om suveræniteten blev betragtet som noget, der kunne udøves af en kvinde, eller om man – når dynastiske og politiske forhold førte til indsættelse af en kvindelig regent – måtte legitimere hendes magtudøvelse ved at “maskulinisere” den symbolsk.¹¹

To dronningefigurer, der eksemplificerer, at formel magt kunne have stor betydning for skabelsen af stærke dronninger, er enkedronningen, som regerer riget som formynderske for en umyndig tronfølger, og den stedfortrædende dronning, der regerer i gemalens fravær. Magtfulde enkedronning-formynderesker kan der nævnes mange eksempler på fra

¹⁰ Earenfight 2013, s. 237.

¹¹ Parsons 1993a, s. 8.

❖ *Maleri lavet i forbindelse med indgåelsen af ægteskab mellem Isabella af Kastilien og León og Ferdinand af Aragonien i 1469. Grundet krige og manglende mandlige arvinger affødte ægteskabet en forening af store dele af det nuværende Spanien. Isabella var en yderst magtfuld dronning, der bl.a. regerede på linje med sin mand. Sammen med Ferdinand stod hun for erobringen af de sidste muslimske besiddelser på Den Iberiske Halvø, da emiratet Granada blev besejret i 1492, samme år som Isabella finansierede Christoffer Columbus' forsøg på at finde en ny sejlroute til Indien. Foto: Wikimedia Commons.*

europæisk middelalder, især fra slutningen af 1100-tallet og frem.¹² Igen og igen ser man dronninger, der fører en forholdsvis tilbagetrukket tilværelse, så længe kongen lever og regerer, for så at træde frem i magtens centrum, når den officielle rolle som enkedronning og formynderske skal udfyldes. Fra Danmarkshistorien kan nævnes dronningerne Margrethe Sambiria "Sprænghest" (formynderske for Erik Glipping), Agnes (for Erik Menved) og Margrethe 1. (for Oluf og siden Erik).¹³ Enkedronninger kunne også – uanset om de var formyndersker eller ej – besidde stor magt i de territorier, de fik i morgengave ved ægteskabet med kongen, og som blev udleveret som enkepension, hvis kongen døde først.¹⁴ Også de stedfortrædende dronninger viser, hvordan formel magt havde betydning. Disse kunne enten optræde som (evt. langvarige) statholdere i en del af riget eller som (ofte kortvarige) stedfortrædende regentinder for hele riget i kongens fravær. Et prægnant eksempel på det første har vi i Marie af Kastilien, der i lange perioder (1420-23 og 1432-53) regerede Aragonien som *Lloctinent general* (øverste stedfortræder/løjtnant) for sin gemal Alfonso 5., mens denne erobrede og regerede kongeriget Napoli.¹⁵ Når en dronning qua sin rolle som stedfortræder for en konge havde formel magt, og i disse tilfælde reelt var regent af det pågældende rige, var det dog i langt de fleste tilfælde i en kortere og afgrænset periode, f.eks. mens kongen var bortrejst. Et eksempel herpå er enkedronning Adèle af Frankrig, der regerede Frankrig i 1190, mens sønnen kong Filip 2. August drog på korstog til Det Hellige Land.¹⁶

Men særlige formelle magtbeføjelser (eller fraværet af samme) kan på ingen måde stå alene som forklaring på forskellene i dronningers magt i europæisk middelalder. "Almindelige" dronninger, dvs. gemalinder til levende, regerende konger, kunne også udøve stor magt.¹⁷ De besad selvfølgelig den formelle magt, der lå i dronningembedet, men havde derudover ingen særlige beføjelser, der kan forklare deres ekstraordinært store magt sammenlignet med andre dronninge-gemalinder af identisk status. Et godt eksempel er Eleanor af Aquitanien, som var

¹² Fössel 2013, s. 79.

¹³ Skovgaard-Petersen 1993.

¹⁴ Bárány 2013, s. 165-73.

¹⁵ Earenfight 2007.

¹⁶ Earenfight 2013, s. 153.

¹⁷ Se f.eks. Stafford 1997.

gemalinde først til Ludvig 7. af Frankrig (1137-52) og derefter Henrik 2. af England (1154-89). Eleanor anses med rette for en af de stærkeste og mest magtfulde dronninger i såvel Englands som hele Europas historie. Ved siden af hende blegner en senere engelsk dronning som Elizabeth af York (Henrik 7.s dronning 1486-1503), der mest er kendt for sin skønhed og gode manerer, og det på trods af, at hun kunne have gjort krav på den engelske trone i egen ret.¹⁸

Ligeledes kan man konstatere, at ikke alle dronninger, der regerede i egen ret, var lige magtfulde. Et nyere studie af en række regerende dronninger af Navarra, hvor kvinder helt usædvanligt var ligestillede med mænd i arvefølgen, har vist, hvordan samarbejdet med kongegemalen og dermed dronningens selvstændige manøvrerum kunne falde vidt forskelligt ud, selvom alle disse dronninger formelt havde samme magt. Dronningen havde størst selvstændig magt i de tilfælde, hvor gemalen så godt som permanent var optaget i sit hjemland og kun undtagelsesvist opholdt sig i Navarra, som dronningen derfor regerede uafhængigt af ham. I andre tilfælde arbejdede parterne tæt sammen i en ligeværdig konstellation. Og endelig var der Johanne 1. (dronning 1284-1305), som helt var underlagt sin mand, Filip 4. den Smukke "af Frankrig og Navarra". Hun opholdt sig altid i nærheden af kongen – hovedsageligt i dennes franske kongerige – og agerede i praksis, som om hun blot var gemalinde.¹⁹

At besiddelsen af formel magt kun har en begrænset forklaringskraft for middelalderens stærke dronninger, forstærkes af endnu et problem, som har at gøre med kildedækning og offentlig versus privat (og direkte/indirekte) magtudøvelse.²⁰ Problemet er, at en stor del af dronningens magt formentlig blev udøvet bag kulisserne, gennem private samtaler med kongen, hofintriger, uformaliserede patron-klientforhold, hemmelige kontakter til kongens rådgivere osv. Denne form for magtudøvelse var mindre synlig for datiden, og den bliver derved også mindre synlig i de kilder, som er bevaret til nutiden. Det betyder, at historikeren nemt kan komme til at undervurdere en given dronnings rolle, særligt hvis hun var dronning i en periode, som er ringe belyst af kilderne, med-

❖ *Eleanor af Aquitanien og Henrik 2. af England afbildet i et farvet glasvindue i katedralen i Poitiers, som det royale par lod opføre, hvilket motivet tydeligvis vidner om. Kongen og dronningen er flankeret af deres fire sønner, heriblandt Richard (Løvehjerte) og Johan (uden Land), som begge skulle blive konger af England. Foto: Laurent Barrenechea.*

18 Laynesmith 2004.

19 Woodacre 2016, s. 169-74.

20 Skovgaard-Petersen 1993.

mindre hun var i en position, hvor hun udstedte officielle breve og ordrer, beseglede privilegier, afsagde domme osv.²¹ Omvendt risikerer man at overdrive en dronnings magt på baggrund af netop den slags optrædener. Man kan forestille sig, at dronningen i nogle tilfælde blot var staffage, og at brevbeseglinger, donationer og embedsudnævnelser i realiteten var foranlediget af andre politiske aktører. Denne risiko er selvfølgelig også til stede, når vi analyserer kongers magt. Men risikoen er efter al sandsynlighed større, når det gælder dronninger – trods alt.²²

²¹ Earenfight 2007, s. 10; Earenfight 2013, s. 27.

²² For flere metodiske overvejelser, se Duggan 1997.

En faktor, som i nogle tilfælde havde stor betydning for dronningens magt, var hendes baggrund og personlige rigdom.²³ En hovedforklaring på den føromtalte Eleanor af Aquitaniens magt som først fransk og siden engelsk dronning var, at hun hele vejen igennem var hertuginde i egen ret af det rige og strategisk vigtige hertugdømme Aquitanien og grevskabet Poitiers i det nuværende Frankrig, som hun arvede efter faderen, da der ikke var en mandlig arving, hvorved Eleanor blev en af Europas rigeste kvinder.²⁴ Til sammenligning var den mindre magtfulde Elizabeth af York rekrutteret internt i England, besad ikke samme personlige rigdom, og hendes slægt stod sågar som taber i Rosekrigene (1455-87).²⁵ Siden 1000-tallet blev de fleste europæiske dronninger hentet i fremmede lande, og vedligeholdelse af kontakten til slægten i hjemlandet kunne ofte bidrage til deres position i det rige, de var emigreret til.²⁶ Men rigdom og en magtfuld slægt var ingen garanti for storhed. Dette måtte den rige hertuginde Adelheid af Sicilien erfare på den hårde måde. Hun drog i 1113 til Det Hellige Land for at blive gift med Balduin 1. af Jerusalem. Med sig bragte hun store pengesummer og soldater til brug i Balduins hellige krige mod muslimerne. Men Balduin var allerede gift med en armensk prinsesse, og selvom denne var sendt i kloster, udviklede sagen sig til en skandale, der endte med annullering af ægteskabet med Adelheid, som – angiveligt ruineret – måtte sejle hjem til Sicilien i 1117. Omvendt opbyggede nogle af middelalderens stærke dronninger deres magt uden stor rigdom eller en magtfuld slægt i ryggen.²⁷

Forskelle i tid og rum

Mange faktorer spillede ind på dronningers muligheder for at øve magt og indflydelse, og dronningemagt kunne ytre sig på mange forskellige måder. Den nyere forskning har forsøgt at skabe systematisk overblik over *queenship* i Europas middelalder ved at se på to forhold: 1. ændringer over tid, 2. geografiske (regionale, "nationale") forskelle. Selvom der kan observeres en udvikling gennem middelalderen samt visse geogra-

---

23 Bárány 2013, s. 173-80; Woodacre 2016, s. 170-82.

24 Wheeler og Parsons (red.) 2003.

25 Laynesmith 2004.

26 Se f.eks. Parsons 1993b.

27 Huneycutt 1989.

fiske særegenheder, kan heller ikke disse faktorer give hele forklaringen på variationerne i dronningers magt i middelalderen, men de kan vise nogle tendenser og er under alle omstændigheder interessante. Lad os se nærmere på de tidlige og rumlige faktorer.

Det er en udbredt opfattelse, at dronninger overalt i Europa mistede betydning i løbet af højmiddelalderen, og at dronninger derfor gennemgående havde mindre magt i senmiddelalderen end tidligere.²⁸ Navnlige mener man, at bureaukratisering, centralisering og magtformalisering var årsagerne til dette skift. Argumentationen tager udgangspunkt i, at dronningerne i den tidlige middelalder tog aktivt del i "statsadministrationen", som på grund af det fraværende skel mellem offentlig og privat var identisk med den kongelige husholdning, hvor kongens hustru spillede en central rolle.²⁹ Et empirisk holdepunkt for denne opfattelse er, at Karl den Store (768-814) omkring 800 skal have udtalt, at "alt, hvad der forordnes af os eller vor dronning eller af vore gejstlige, embedsmænd eller mundskænke, skal udføres indtil sidste ord". Et andet er Hincmar af Rheims' skrift om hofholdningen fra Karl den Skaldedes tid (843-77), som tildeler dronningen kontrollen over det kongelige skatkammer, fordi kongen har for travlt til at kunne bebyrdes med "hjemlige bagateller".³⁰ Fra midten af 1000-tallet betød styrkelsen af kongemagten og opkomsten af en professionaliseret forvaltning, at dronningerne mistede deres administrative funktioner. Dronningen blev kørt ud på et sidespor af universitetsuddannede administratorer og henvist til en mere privat sfære, hvor hun stadig kunne øve indflydelse, men nu på en mere indirekte måde og ikke med samme styrke som tidligere, medmindre hun som formynderske eller stedfortræder blev tildelt nøje specificeret kongemagt. Dette syn på dronningemagtens gradvise formindskelse kobles af nogle historikere sammen med en påstået generel forringelse af kvinders status i høj- og senmiddelalderen. Dokumentation for denne direkte kobling hentes i misogynne politisk-filosofiske skrifter af Thomas Aquinas, Marsilius af Padua og andre tænkere, som eksplicit afviste kvinders evner til at regere og udøve magt.³¹

Problemet med dette narrativ er imidlertid, at det altovervejende bygger på udviklingen i England, Frankrig og (i mindre grad) Det tysk-ro-

---

28 Facinger 1968; Fössel 2013 med henvisninger.

29 Parsons 1993a, s. 10.

30 Huneycutt 1989, s. 16.

31 Fössel 2013, s. 69.

merske Rige, og at det ikke kan forklare senmiddelalderens stærke dronninger. Det hidtil mest omfattende forsøg på at beskrive dronningemagtens udvikling i hele Europa gennem hele middelalderen er gjort af føromtalt Theresa Earenfight. Hun fastholder nogle af elementerne i det beskrevne nedgangsnarrativ, som hun imidlertid relativiserer betydeligt, formentlig fordi hendes eget speciale er senmiddelalderens stærke spanske dronninger.

Earenfight inddeler middelalderen i fire faser for så vidt angår udviklingen af dronningers magt, status og funktioner. Den første fase er århundrederne ca. 300-700. Perioden er karakteriseret af opkomsten af nye kongedømmer efter Romerrigetets sammenbrud i Vesteuropa. Hverken kongedømmet eller kongens status var endnu ret veldefineret, og det samme gjaldt derfor kongens hustru. I nogle tilfælde kaldtes kongens hustru ikke engang dronning og besad altså endnu ikke noget, der blot mindede om et egentligt embede. Dertil kom, at kongerne ofte havde frillere, som var næsten ligestillede med dronningen, og hvis sønner kunne gøre krav på magten. I løbet af perioden smeltede romerske herskeridealer sammen med germanske og kristne. Den romerske arv bestod bl.a. i de idealer, der havde omgærdet den senromerske kejserinde: Hun forventedes at være mild, beskeden og dedikeret til familie og hjem. Fra den germanske kultur kom bl.a. en praksis for udveksling af kongedøtre som en slags gavegivning eller gidseludveksling. Kristendommen bidrog i denne periode ikke mindst med nye idealer for dronningens adfærd. Med Jomfru Maria som forbillede – og inspireret af kejserinde Helena (d. ca. 330), Konstantin den Stores moder – lagde man mere og mere vægt på et dronningeideal, der forenede fromhed og moderskab. Dronningen blev herved den fromme, feminine modpart til den krigeriske, maskuline konge, men sammen udgjorde kongen og dronningen en afbalanceret kerne i middelalderens monarkiske samfund.³²

I perioden ca. 700-1100 gik kongerne fra at være *primus inter pares* til mere suveræne monarker, og kongemagten blev grundlæggende styrket og institutionaliseret. Dette tildelte generelt dronningen en større betydning. Dronningens position blev tillige styrket af den kanoniske rets regulering af ægteskab og seksuel adfærd, som favoriserede ægtefødte børn og fordømte konkubiner og deres afkom. Denne udvikling

❖ *Maleri af Skt. Helena, Konstantin den Stores moder, af Cima da Conegliano fra ca. 1495. På billedet ses Helena med "det hellige kors", som Kristus skulle være korsfæstet på, og som Helena skulle have opsporet i Palæstina. Sammen med sin søn anlagde Helena kirker i Palæstina, bl.a. Gravkirken i Jerusalem. Man begyndte snart at tale om "den hellige Helena" og en "ny Jomfru Maria", og i senantikken og middelalderen var Helena en karakter, som man spejlede dronninger i.* Foto: Granger Historical Picture Archive / Alamy Stock Photo.

³² Earenfight 2013, s. 31-78.

betød imidlertid også, at der blev lagt mere vægt på dronningens rolle som moder til legitime tronarvinger. Mod slutningen af perioden blev det en næsten fast regel, at kun konge- eller fyrstedøtre kunne blive dronninger, og at de derfor måtte findes på et internationalt marked for giftfærdige døtre af tilstrækkelig eksklusiv status. Dronningen blev et afgørende dynastisk bindemiddel, hvilket både gav hende en mere sikker og ophøjet position, samtidig med at det i mange tilfælde indsnævrede hendes rolle i retning af det passive og "feminine". Den ophøjede position blev understreget af, at dronningen nu blev kronet og salvet sammen med kongen, men kroningsceremonien understregede netop dronningens rolle som moder og trofast hustru, og forbandt hende med idealer om fromhed, mildhed, mægling og barmhjertighed, som var komplementære til de mere aktive og aggressive maskulinitetsideal, der gjaldt for kongen.³³

Mange af disse tendenser fortsatte og blev forstærket i den næste fase, ca. 1100-1350. Den fortsatte udvikling af kanonisk ret, ikke mindst efter det fjerde Laterankoncil i 1215, styrkede den legitime dronnings position ved at forbyde konkubiner, skilsmisse og uægte børns arveret, mens den arveretlige styrkelse af primogenituret på den anden side forringede kongedøtres muligheder for at blive dronninger i egen ret. I denne periode slog et udviklingstræk, som allerede var påbegyndt i den foregående periode, for alvor igennem, nemlig udelukkelsen af dronningen fra det, som vi med en anakronistisk term kan kalde statsforvaltningen:

Rising literacy, university education, and increasingly bureaucratic, professional, and meritocratic royal offices (such as the chancery and treasury) excluded women from official public political office and limited them to a more domestic, familial, maternal role in court.³⁴

Her ser man tydeligt, hvordan Earenfight gengiver et centralt element af nedgangsnarrativet. Det kan anføres, at Kristen Geaman i et studie af dronningers deltagelse i finansforvaltningen i højmiddelalderens England har sat spørgsmålstegn ved denne fortælling: "The king's bu-

---

³³ Earenfight 2013, s. 79-122.

³⁴ Earenfight 2013, s. 123-82, citat s. 19.

reaucrats did not ‘steal’ the queen’s role, but were instead put to work enforcing her prerogatives”, lyder konklusionen.³⁵ Geamans undersøgelse har i sig selv begrænset rækkevidde, men fremtidig forskning vil muligvis rokke yderligere ved billedet af dronningen, der sættes på sidelinjen af kongelige bureaukrater. Earenfight synes at anerkende dette og sætter det i forbindelse med et mere generelt udviklingstræk i denne fase, nemlig at dronningen i stigende grad fik herredømme over egne finanser (hidrørende fra morgengaven eller indtægter reserveret dronningeembedet), som blev holdt adskilt fra kongens.³⁶

Den fjerde og sidste af Earenfights faser omfatter tidsrummet ca. 1350-1500. Senmiddelalderen var ifølge Earenfight præget af en række politiske og dynastiske kriser, som gav vidt forskellige resultater for periodens dronninger. I nogle tilfælde førte kriserne til, at dronninger blev placeret i centrale roller som stedfortrædere for fraværende konger eller som regerende dronninger i egen ret i mangel af mandlige arvinger. I andre tilfælde førte kriserne derimod til, at dronninger fik minimeret deres indflydelse. I mere “normale” (dvs. mindre krisepregede) tilfælde udøvede dronningerne den magt, som lå i det nu velkonsoliderede og -definerede dronningeembede. Dronningen optrådte som den kvindelige halvdel af kongeparret, som udgjorde monarkiets magtcentrum, deltog til tider i regeringen og udøvede ellers en række funktioner, som blev fundet passende for dronninger: Stiftede klostre og messer, tog sig af syge, fattige og pilgrimme, mæglede i konflikter, gik i forbøn hos kongen, plejede alliancer med fremmede magter, optrådte ved officielle ceremonier, vedligeholdte mindet om dynastiets forfædre og agerede som mæcen for forfattere, musikere og malere, varetog sine børns interesser og administrerede egne domæner og indtægter. Earenfights opfattelse af dronningerne i denne fase synes påvirket af et diskutabelt syn på senmiddelalderen som en generel krisetid for Europas monarkier, men repræsenterer ikke desto mindre en afvigelse fra et entydigt nedgangsnarrativ for så vidt angår dronningerne.³⁷ Et narrativ, som under alle omstændigheder er vanskeligt at opretholde i lyset af de følgende århundreders stærke dronninger og kejserinder som f.eks. Mary

---

35 Geaman 2010, s. 25. Jf. Howell 1998, s. 266-70, 273-81.

36 Earenfight 2013, s. 177-78. Jf. Bak 1993, s. 17-19.

37 Earenfight 2013, s. 183-245.

❖ *Forgylt alterkalk fra Krønge Kirke på Lolland, som sandsynligvis er en af de alterkalk og diske, der i forbindelse med Margrethe 1.s død og senere begravelse i Roskilde domkirke blev skænket som sjelegaver til i alt 50 altre i domkirken. På alterkalkens fod ses det danske rigsvåben i blå emalje og en latinsk omskrift, som i oversættelse lyder: "Almisse-gave fra fru Margrethe, Danmarks, Sveriges og Norges dronning. Bed for hende". Foto: Nationalmuseet, Lennart Larsen.*

1., Elizabeth 1. (England), Katarina de Medici, Maria de Medici, Anna af Østrig (Frankrig), Katarina den Store (Rusland) og Maria Theresa (det habsburgske imperium). Det kan i det hele taget diskuteres, om middelalderen med et sluttidspunkt omkring 1500 er den rette kronologiske ramme at analysere udviklingen af europæisk dronningemagt i. William Monter har for nylig argumenteret for århundrederne 1300-1800 som de stærke dronningers storhedstid. En periodisering, som stiller senmiddelalderens dronninger i et noget andet lys.³⁸

En anden måde at tilnærme sig et systematisk blik på variationer i middelalderens dronningemagt er som sagt at se på geografiske forskelle. Dronninger er traditionelt blevet tolket inden for nationalhistoriografiske rammer. Den nyere forskning prøver at se ud over de

³⁸ Monter 2012. Også Woodacre (red.) 2013 behandler både middelalderen og den tidligt moderne periode.

nationale fortællinger, både som led i et generelt opgør med national historieskrivning, men ikke mindst i erkendelse af, at dronningembedet var et paneuropæisk fænomen, som havde fælles religiøse, retlige og politiske rødder, og som hele tiden tenderede mod uniformitet på grund af den kontinuerlige udveksling af idéer, kultur og giftefærdige kvinder inden for et internationalt konge- og fyrstelag. Alligevel har man øje for, at dronningemagt kunne ytre sig forskelligt rundt om i Europa, og her har man forsøgt at udsondre nogle særegenheder, der knytter sig til regioner på niveauet mellem det enkelte kongedømme og den europæiske helhed. For eksempel synes der at være nogle lighedstræk i Middelhavsområdet, som berettiger, at man taler om et særligt "Mediterranean queenship", men her forekommer det ikke umiddelbart indlysende, at dronninger af Aragonien, Napoli og Jerusalem havde mere til fælles med dronninger af islamiske sultanater i Nordafrika end med nord- og vesteuropæiske dronninger.³⁹ Østeuropa kan opfattes som en anden region med egne karakteristika. Ifølge Earenfight betød den sene kristning, at "the older forms of social and political organization created a monarchy rather similar to that of the early medieval Frankish realms, where queenship was poorly instituted as an office". Her var der på den ene side større sandsynlighed for, at kvinder kunne regere i egen ret, på den anden side var deres regeringstid ofte kort og konfliktpræget.⁴⁰ Der synes dog at være behov for mere forskning, før konturerne af en særlig østeuropæisk model for dronningemagt kan træde tydeligt frem. Earenfight betragter for øvrigt i denne henseende Skandinavien som beliggende i Østeuropa,⁴¹ hvilket næppe vil overbevise mange nordiske historikere. Steinar Imsen har med sin syntese af de nordiske unionsdronninger i senmiddelalderen skabt et udgangspunkt for sammenligninger med det øvrige Europa, som kan bruges til at indkredse karakteristika for en eventuel særlig skandinavisk udgave af *queenship* gennem hele middelalderen.⁴²

Hvor det regionale perspektiv således må siges at trænge til yderligere udforskning, kan der være grund til at se på særudviklinger i enkelte monarkier og således i en vis forstand fastholde et "nationalt" perspektiv.

---

39 Woodacre (red.) 2013.

40 Earenfight 2013, s. 239.

41 Earenfight 2013, s. 13.

42 Imsen 1997. Se også Skovgaard-Petersen 1993.

I Frankrig førte en række dynastiske kriser i begyndelsen af 1300-tallet til, at ikke blot kvinder, men også mænd af kvindelinjer, blev udelukket fra arvefølgen. Dette udgjorde en del af grunden til Hundredeårskrigen og dens udbrud, og da Frankrig i begyndelsen af 1400-tallet havde brug for at styrke Valois-dynastiet over for fortsatte engelske arvekrav, forfalskede man Den Saliske Lov fra 500-tallet, så den kunne bruges til at legitimere udelukkelsen af kvinder. I Frankrig fik man således det mest tydelige eksempel på forringelse af dronningers status. I England skete ikke den samme officielle formelt-juridiske forringelse af dronningemagten, men i realiteten var de senmiddelalderlige dronninger mindre magtfulde end berømte tidlig- og højmiddelalderlige dronninger som Emma af Normandiet og Eleanor af Aquitanien. Dette hang bl.a. sammen med dynastiske stridigheder under Rosekrigene samt Henrik 8.s desperate forsøg på at efterlade sig en mandlig tronarving, som i begge tilfælde førte til rekruttering af politisk svage indenlandske dronninger (samt forstødelsen af Katarina af Aragonien).⁴³ I Det Tysk-romerske Rige blev dronningerne/kejserinderne oprindeligt betragtet som *consors regni* og tog aktivt del i regeringen til ind i 1100-tallet. Fra og med Frederik Barbarossas regeringstid (1152-90) mistede de deres offentlige rolle, og deres indflydelse blev minimeret til privat rådgivning af kongen og lignende uformelle magtformer. Mod middelalderens slutning udøvede de til gengæld betydelig magt i de habsburgske arvelande.⁴⁴

Det kan således se ud til, at dronningemagten i løbet af høj- og senmiddelalderen virkelig oplevede en deroute i Frankrig, England og Det Tysk-romerske Rige. Men det er som sagt problematisk, at det samlede europæiske billede tegnes på dette grundlag. På den Iberiske halvø blev dronningemagten snarest styrket i senmiddelalderen, og i Skandinavien og Østeuropa synes man ikke at kunne tale om nogen generel forringelse. De nationale særudviklinger må derfor atter ses i et større perspektiv, og her kan udviklingen i Frankrig og England muligvis ses som midlertidige tilbageslag for dronningemagten, snarere end som udtryk for permanent forfald. Der erindres her om den velkendte omstændighed, at Frankrig trods udelukkelsen af kvinder fra arvefølgen havde en række forholdsvis stærke dronninger i senmiddelalderen og den tidligt

---

43 Laynesmith 2004.

44 Fössel 2013.

moderne periode, der optrådte som regerende kongers stedfortrædere eller som formyndersker for tronarvinger.⁴⁵ Og i England fik man i 1500-tallet Mary 1. og Elizabeth 1.

Hvis man samtidig relativiserer betydningen af stærke dronninger inden senmiddelalderen – og erindrer de mange anonyme og svage dronninger i den tidligere middelalder – kan man komme til det resultat, at stærke og svage dronninger vekslede mellem hinanden i alle faser af middelalderen (og 1500-tallet) og i alle dele af Europa, uden at entydige kronologiske eller geografiske mønstre kan observeres. Det giver så plads til dynastisk og politisk kontingens som hovedforklaring på variationer i dronningers magt i middelalderen. Det giver også plads til individuel agens: Den dygtige og ambitiøse dronning, som griber mulighederne og skaber sit eget dronningedømme, over for den mindre dygtige dronning, som ikke formår at styrke sin position. Den feministisk influerede *queenship*-forskning stiller sig interessant nok skeptisk over for individuelle kvaliteter som gennemgående forklaringsfaktor, hvilket formentlig hænger sammen med et ønske om at betone det strukturelle og ideologiske i forringelsen af kvinders status gennem historien.

Europæisering af dronningemagten i Norden

Denne bog skriver sig ind i forskningen om middelalderens dronninger og tilbyder en række studier, som på forskellig vis kan bidrage til et større, samlet billede af dronningemagt i Europas middelalder. Alle bidragene omhandler nordiske dronninger eller kongedøtre, og bogen kan derfor nærmere bestemt ses som udgangspunkt for diskussioner om, hvordan skandinavisk dronningemagt henholdsvis lignede og adskilte sig fra *queenship* andre steder i Europa. Artiklerne kan selvfølgelig også læses hver for sig og på egne præmisser. De fleste af dem omhandler en enkelt dronning og har delvist biografisk karakter. Andre har et bredere sigte, men alle forholder sig til aspekter af de mere overordnede problemstillinger vedrørende dronningemagt i middelalderen. Vi skal her give nogle eksempler på, hvad bogen har at byde på i den henseende.

Hvornår og hvordan blev kongens hustru til rigets dronning? Dette spørgsmål er som sagt centralt for forståelsen af, hvordan “em-

---

⁴⁵ Poulet 1993.

bedet” eller rollen som dronning opstod, men det kan være svært at afgøre, hvordan det forholdt sig med dette i Norden. Problemet er først og fremmest manglen på troværdige skriftlige kilder. Som Agnes S. Arnórsdóttirs artikel demonstrerer, må vi for kundskab om oldtidens og vikingetidens dronninger basere os på sagaer, der siger mere om det højmiddelalderlige samfund, som frembragte dem, end om den sagnhistoriske fortid, de beskriver. De tre behandlede sagaer, der omhandler danske dronninger, afspejler 1200-tallets idealer om dronninger og dronningers legitimitet og er stærkt prægede af den kristne kirkes holdning til ægteskab, seksualitet og kvinders handlemuligheder. Alligevel mener Arnórsdóttir, at sagaerne på nogle punkter kan indeholde en kerne af sandhed om de fortidige dronninger. Sagndronningerne fremstår stærkere, friere og mere handlekraftige end middelalderens dronninger, hvilket kan forklare, at sagaforfatterne – influerede som de var af 1200-tallets idealer – til tider omtaler de tidlige dronninger negativt, f.eks. som seksuelt promiskuøse.

❖ *Anskuelsestavle, der bl.a. blev anvendt i skoleundervisning, af Lorenz Frølich (1855) forestillende dronning Thyras anlæggelse af Danevirke, som hun ifølge sagnhistoriske fremstillinger fra middelalderen skulle have anlagt. Thyra anlagde ikke Danevirke, hvis ældste dele var mere end 500 år gamle, da hun var Gorm den Gamles dronning i 900-tallet. Sagnet om Thyra afspejler både udfordringer ved at arbejde med vikingetidens nordiske dronninger og middelalderens samt eftertidens fascination heraf. Foto: Det Kongelige Bibliotek.*

Et vigtigt led i skabelsen af dronningerollen var de stigende krav til dronningens eksklusive afstamning. Efterhånden foretrak man at finde dronningerne i et internationalt kongeligt-fyrsteligt lag. Derved kunne royale ægteskaber skabe alliancer mellem to riger, og dronningen kom i den sammenhæng til at fungere som et "gidsel", der skulle garantere alliancen. Sådanne ægteskaber havde også den fordel, at kongeparret indadtil kom til at indtage en ophøjet position over den indenrigske elite og dens forskellige stridende grupperinger, som ikke var mulig, hvis kongen var gift med en lokal stormandsdatter. Denne udvikling behandles i flere af bogens artikler. Else Roesdahl beskriver, hvordan Valdemar den Stores dronning Sofia kom til Danmark som Valdemars forlovede i forbindelse med de dynastiske stridigheder i midten af 1100-tallet. Sofia var datter af fyrst Volodar af Minsk og kongedatteren Richiza. Denne var i et tidligere ægteskab med den danske kongesøn Magnus moder til Knud, som Sofia altså var halvsøster til. Sofias forlovelse med Valdemar skulle besegle en alliance mellem Knud og Valdemar. Efter blodgildet i Roskilde 1157, hvor Knud blev myrdet, giftede Valdemar sig med Sofia for at sikre sin position mod Knuds morder, tronprætendenten Sven Grathe. Da denne senere samme år blev dræbt i forbindelse med slaget på Grathe Hede, blev Valdemar den Store enekonge, og Sofia blev dronning af hele Danmark. Roesdahl påpeger, at ægteskabets dynastiske funktion afspejles af, at parrets børn både blev opkaldt efter Valdemars og Sofias aner, og at Sofia som enkedronning var aktiv i forhandlinger om sine døtres politisk motiverede ægteskaber med sønner af kejser Frederik Barbarossa.

Hvor langt tilbage gik traditionen med at hente dronningerne blandt udenlandske konge- og fyrsteslægter? Arnórsdóttir påpeger, at kongerne allerede fra 900-tallet ofte giftedes med udenlandske kongedøtre som led i dannelsen af politiske alliancer. Steinar Imsen skriver i sin artikel om dronningemagt i Norge 1261-1389, at dronningerne så langt tilbage, som kongesagerne giver mulighed for at studere den norske righistorie, det vil sige tilbage til 900-tallet, har haft udenlandske fyrster som fædre, brødre, svogre og bedsteforældre. Kun undtagelsesvist skaffedes dronningerne indenlandsk. Carsten Porskrog Rasmussen formulerer det samme forhold lidt anderledes i sin artikel om "Dronningeblood", hvor netop dronningernes eksklusive afstamning er i centrum. I Danmark grundlagde ægteskabet mellem Valdemar den Store og Sofia af Minsk en fast praksis, hvor danske konger de næste 500 år uden und-

tagelse giftede sig med udenlandske konge- og fyrstedøtre. Men sådan var det ikke alle steder: "I Sverige og Norge skal vi væsentlig længere op i tid, før konger holdt op med at gifte sig med indenlandske stormandsdøtre". Traditionen for udenlandske dronninger blev således etableret tidligt i alle de nordiske riger, men blev først helt fast i varierende tempi, muligvis som følge af forskelle i politisk kultur. Dette skete noget tidligere i England, sådan som Marie Bønløkke Missuno beskriver det i sin artikel om dronning Emma. Da Emma i 1002 blev hentet fra Normandiet til England for at blive gift med kong Æthelred, var det ganske vist første gang siden 800-tallet, at en engelsk konge blev gift med en udenlandsk fyrstedatter, men fra dette tidspunkt blev det til gengæld fast praksis i England (indtil man i senmiddelalderen atter gik bort fra denne praksis, se ovenfor). Ægteskabet mellem Emma og Æthelred var udtryk for typisk alliancepolitik, hvor det angelsaksiske England sluttede sig sammen med Normandiet for at afværge vikingetogter. Da Knud den Store i 1016 imidlertid erobrede England, indgik han ægteskab med Emma, der var blevet enke tidligere samme år, for at skabe kontinuitet og fred mellem englændere og danskere. At ægteskabsalliancer også kunne få en meget negativ betydning for forholdet mellem politiske aktører, viser Kasper H. Andersens studie af Valdemar den Stores og Sofia af Minsk datter Ingeborgs giftermål med Filip 2. August af Frankrig i 1193, der straks efter brylluppet og kroningen af Ingeborg som dronning af Frankrig forstødte sin nye hustru. Det blev indledningen på en 20 år lang politisk og juridisk strid, der i forskningen er kendt som Ingeborg-sagen, som ud over Filips franske parti og Ingeborgs allierede i både Danmark og Frankrig også involverede pavedømmet, som gjorde Ingeborgs ret til at være Filips legitime hustru og dronning til en afgørende brik i pavernes (især Innocens 3.s) kamp for kirkens indflydelse på ægteskabsretten.

I forbindelse med udviklingen af en mere eksklusiv dronningerolle blev det i stigende grad nødvendigt at udgrænse kongens friller og deres uægte afkom, hvilket behandles i flere af artiklerne i denne bog. I Norden som i det øvrige Europa (se ovenfor) gik ønsket om fastere dynastiske forhold og deraf følgende politisk stabilitet hånd i hånd med kristen seksualmoral og kanonisk arveret, sådan som det fremgår af Arnórsdóttirs artikel. Imidlertid blev disse hensyn modvejet af kongens ønske om at forsørge alle sine børn samt det arvemæssige potentiale i uægte børn, hvis de ægtefødte børn døde. Dette forklarer muligvis, at

den endelige marginalisering af friller og deres børn indtraf ret sent. Som Porskrog Rasmussen påpeger, skete det i Danmark efter midten af 1200-tallet. I Norge var det ifølge Imsen til og med kong Håkon Håkonsen (1217-63) mere reglen end undtagelsen, at kongesønner avlet udenfor ægteskab besteg tronen eller fik tildelt høje positioner, men tronfølge i 1260 og 1302 indvarslede nye tider, idet ægtefødte dronningebørn nu stilledes over uægte i arvefølgen. Frillebørn havde ganske vist fortsat en arveret, men i realiteten høres ikke meget til uægte kongebørn i Norge herefter. Som antydnet i Missunos artikel var Norden her muligvis bagud for det øvrige Europa, hvilket i givet fald kan forklares med kristendommens sene indførelse: Ifølge samtidige kilder talte man i 1000-tallets Normandiet om ægteskab *more danico* (efter dansk skik) kontrasteret til ægteskab *more christiano* (efter kristen skik), hvor det "danske" ægteskab kunne opløses eller midlertidigt tilsidesættes, hvis allianceforholdene tilsagde det, uden at det nødvendigvis medførte et statustab for den involverede kvinde. Man har ment, at Knud den Stores første ægteskab, med Ælfgifu af Northampton, var et sådant ægteskab *more danico*, som blev opløst, fordi Emma blev betragtet som et bedre parti efter Knuds erobring af England. Selv hælder Missuno til, at ægteskabet mellem Knud og Ælfgifu var fuldt legitimt, og at det modsatte synspunkt har rødder tilbage til Emmas forsøg på at delegitimere Ælfgifus sønners arvekrav ved at stigmatisere Ælfgifu som Knuds *concubina* (frille). Under alle omstændigheder viser dette, at der allerede i 1000-tallet var et både ideologisk og særdeles konkret slagsmål med berøring til Norden om ægtefødte og uægtefødte kongebørns rettigheder – og dermed om dronningens status.

Et vigtigt led i udformningen af en eksklusiv dronningrolle var dronningens kroning og salving. Missuno beskriver, hvordan Emma blev kronet sammen med Knud den Store ved brylluppet i 1017, og ifølge Imsen fandt den første kendte kroning af en norsk dronning sted i 1261. Også her kom inspirationen fra Europa til Norden, og som Kasper H. Andersen viser, var det netop afgørende for Ingeborg og hendes allierede i opgøret med Filip af Frankrig, at hun var blevet gift med kongen og kronet som dronning på korrekt ceremoniel vis, hvorfor Ingeborg i kirkens og de fleste andres øjne var kongens legitime hustru og dronning. Carsten Jahnke fortæller i sin artikel om Dorothea af Brandenburg (dronning af Danmark 1445-95), hvordan kroningsceremo-

nien i senmiddelalderen var blevet en fast bestanddel af dronningens ophøjelse. Der vides ikke meget konkret om kroningen af Dorothea til "ærkedronning" (*archiregina*) i 1445, men ifølge Jahnke fulgte man uden tvivl de middelalderlige forskrifter for dronningekroninger, som på europæisk plan kendes tilbage til 900-tallet. Disse forskrifter viser et kroningsritual, hvor dronningens gudgivne status var parallel til kongens, men hvor der blev lagt vægt på en række feminine dyder som karakteristiske for den ideale dronning. Kroningsceremoniens bønner og tekster sammenlignede dronningen med Jomfru Maria samt en række gammeltestamentlige dronninger, hvilket ifølge Jahnke afspejlede idealer om dronningen som from, rettroende, dydig, men samtidig frugtbar og moderlig, samt de fattiges og magtesløses beskytter og en genvej til kongens nåde og barmhjertighed.

❖ *Den italienske maler Filippo Lippis billede fra 1440'erne af Jomfru Marias kroning, der blev et stadig mere yndet motiv i løbet af middelalderen. Motivet afspejlede en forestilling om, at Maria var himlens dronning, og herved kobledes jomfruens idealer om bl.a. fromhed, frugtbarhed og moderlighed med de jordiske dronninger. Foto: Galleria degli Uffizi, Firenze.*

Senmiddelalderlige dronninger

Dronningerollen var således under udvikling gennem hele den tidlige middelalder og højmiddelalderen, men 1200-tallet synes på flere punkter at markere et gennembrud for den klassiske europæiske middelalderdronning i Norden. Dronningen fremstod fra nu af mere eksklusiv, ophøjet og uantastet, ligesom hendes rolle var mere veldefineret. Efterhånden som vi bevæger os op i senmiddelalderen, fremstår dronningernes virke og levned stadig mere klart, fordi der bliver flere bevarede kilder. Mulighederne bliver bedre for at vurdere dronningernes faktiske magt og om de levede op til de idealer for dronningegerningen, som var blevet udformet i løbet af middelalderen. Kilderne tillader desuden i stigende grad indblik i dronningernes personlighed, temperament og viljestyrke.

Denne bog indeholder en række artikler om senmiddelalderens dronninger i Norden. Den mest magtfulde af dem alle, Margrethe 1., behandles af Erik Opsahl og Steinar Imsen. Særdeles magtfuld var også Dorothea af Brandenburg (Christoffer af Bayerns og Christian 1.s dronning), som undersøges af Carsten Jahnke og Jeppe Büchert Netterstrøm. Mere moderat i sin magtudfoldelse, men stadig indflydelsesrig og stærk, var også Christine af Sachsen (kong Hans' dronning), som beskrives af Mikkel Leth Jespersen. Traditionelt er dronning Elisabeth af Østrig (Christian 2.s dronning) blevet fremstillet som en magtesløs dronning, men Lars Bisgaards artikel giver et mere nuanceret billede af hende. Også Carsten Porskrog Rasmussen, hvis artikel omhandler de danske dronningers afstamning i den lange periode fra 1100- til 1600-tallet, kommer ind på senmiddelalderens dronninger. Fælles for mange af senmiddelalderens dronninger var, at de for alvor fik deres storhedstid som enkedronninger. Ifølge Imsen var det kun enkedronninger, som samtidig var formyndersker for umyndige kongebørn, der kunne realisere deres magtpotentiale fuldt ud. Ikke kun Margrethe 1., men også flere (andre) norske dronninger i 1300-tallet eksemplificerer dette. Jahnke viser, hvordan Dorothea af Brandenburg udnyttede enkepositionen i flere stadier. Under sin anden ægtemand Christian 1.s regering (1448-81) forfulgte hun ihærdigt sin ret til at komme i besiddelse af de svenske territorier, som hun havde fået i morgengave af sin første gemal, Christoffer af Bayern (1440-48), og efter Christian 1.s død brugte hun positionen som sønnen Frederiks formynderske til at udøve magt i Sles-

vig og Holsten, hvilket bragte hende på kollisionskurs med hendes ældste søn, Hans, som havde overtaget tronen efter sin fader i 1481. Mikkel Leth Jespersen betoner ligeledes, hvordan selvsamme Hans' egen dronning, Christine af Sachsen, kom til at stå stærkere som enkedronning efter Hans' død i 1513.

Magtfulde enkedronninger var ikke noget nyt fænomen i senmiddelalderen. Vi har allerede nævnt, hvordan Else Roesdahls artikel beskriver dronning Sofias indsats som enkedronning i 1100-tallet, og Marie Bønløkke Missunos artikel indeholder en vurdering af Emmas enkestand i 1000-tallet, ligesom Kasper H. Andersen kommer ind på dronning Ingeborgs tid som enkedronning ("dronning af Orleans") i 1200-tallet. Et markant eksempel på en stærk enkedronning fra 1200-tallet gives i Jens E. Olesens artikel om Agnes af Brandenburg. I sin tid som Erik Klippings gemalinde (1273-86) træder hun kun sjældent frem i kilderne, og Olesen formoder, at hun i disse år mest helligede sig hoflivet og familien. Efter lønmordet på Erik Klipping i 1286 blev hun imidlertid leder af formynderregeringen for den umyndige Erik Menved. Ud fra denne stærke formelle stilling forsvarede hun med kraft sin søns og kongedynastiets (Christofferlinjen) position i særdeles vanskelige tider. I denne egenkab ser man hende optræde aktivt i talrige sammenhænge; med et slag bliver hun synlig i kilderne. Da Erik Menved nåede skelsår og kunne tiltræde kongegerningen, lod Agnes sig i 1293 gifte med Gerhard af Holsten og sikrede derved Danmark en vigtig forbundsfælle i kampen mod Norge, hvor de fredløse for mordet på Erik Klipping havde søgt tilflugt. Hun udgør desuden et interessant eksempel på, at dronningens egne slægtninge, hendes "hjemland", kunne have betydning for hendes reelle magt i det fremmede rige, hun var dronning af. Olesen viser således, hvordan Agnes' brandenburgske slægtninge støttede hende i kampene mod det danske dynastis fjender, f.eks. var hendes broder, Otto 4. af Brandenburg, blandt de dommere, der dømte marsk Stig og hans parti fredløse for mordet i 1286.

Det senmiddelalderlige kildemateriale giver mulighed for nærmere at vurdere, hvilke faktorer der gjorde enkedronningerne så magtfulde, og her viser det sig, at det ikke kun var gennem deres børn, at enkedronningerne kunne udøve magt, men også på basis af deres egne økonomiske ressourcer. Som omtalt af både Jahnke og Netterstrøm baserede Dorothea af Brandenburg en stor del af sin magt på de len og slotte,

❖ *Søren Abildgaards tegning fra 1776 af Erik Menveds og dronning Ingeborgs gravplade fra Skt. Bendts Kirke i Ringsted. På gravmonumenter blev kongen og dronningen ofte sidestillet, hvorved de kom til at udgøre én enhed og sikrede deres minde i eftertiden. De kongelige grave var både religiøse og politiske monumenter, og der findes mange eksempler på, at (enke) dronninger spillede en nøglerolle i deres etablering. Foto: Nationalmuseet.*

som hun fik udlagt som livgeding (enkepension) efter sine to kongelige ægtemænd. Indtægterne fra livgedinget efter Christoffer af Bayern gjorde det således muligt for Dorothea at støtte Christian 1. finansielt, hvilket til sidst førte til, at hun fik hertugdømmerne Slesvig og Holsten i pant. Leth Jespersen afviser derimod, at Christines økonomiske rigdom i første omgang kom fra livgedinget. Dette kunne hun jo først komme i besiddelse af, når kong Hans døde, så når hun længe inden hans død ses i besiddelse af en række kongelige len og indtægter, må forklaringen være, at hun havde fået dem i pant for lån til kongen. Hvor hun fik disse penge fra, vides ikke, men i hvert fald var besiddelsen af kongelige len afgørende for, at Christine kunne træde op imod Hans, efter at deres indbyrdes forhold led skibbrud omkring 1502. Fra Christines tid er bevaret hofholdningsregnskaber, som giver et unikt indblik i en dronnings økonomiske dispositioner, og som i det hele taget eksemplificerer det interessante forhold, at dronningen holdt eget hof. Det sidstnævnte gjaldt også Dorothea af Brandenburg, som havde egen hofmester, hofmesterinde, kansler, hofsinder og hofjomfruer, hvilket undersøges nærmere i Netterstrøms artikel. Artiklerne af Opsahl og Bisgaard viser, at også Margrethe og Elisabeth af Østrig havde selvstændigt dronningehof, hvilket således må antages at være noget, alle senmiddelalderens danske dronninger havde, vel at mærke ikke kun som enkedronninger, men også som gemalinder.

Som nævnt var den stærke enkedronning en kendt figur i hele Europa i middelalderen. En anden var dronningen som stedfortræder for den fraværende konge. At dronningen også kunne tænkes i denne rolle i Norden, viser Jahnkes og Netterstrøms artikler om Dorothea af Brandenburg, som forestod styret, da Christian 1. var i Rom i 1474. Men muligvis var fænomenet ikke helt lige så almindeligt forekommende i Norden som visse andre steder i Europa.

Dronningemagt og dronningeminde

De fleste af bogens artikler giver en vurdering af en enkelt dronnings liv og virke. Flere af artiklerne er drevet af den samme tilskyndelse, som også ses i den internationale forskning, til at drage glemte dronninger frem fra historiens glemsel, tildele dem selvstændig handlekraft og derved tilskrive dem en større betydning. Igennem de individuelle dronninge-

portrætter får vi også en mængde konkrete eksempler på dronningers magtudøvelse. Formålet med Lone Liljefalks og Stefan Pajungs artikel om Lutgard af Stade, Erik Lams dronning, er således at kaste lys over en næsten glemte dronning, som Saxo har bidraget til at give et dårligt ry. Saxo indrømmer, at Lutgard, en datter af greven af Stade, var af fornem afstamning, men hævder, at hun havde en dubiøs moral, formentlig ud fra et kendskab til, at hun var gift i alt tre gange, og at hun kort inden ægteskabet med Erik Lam (1137-46) havde ladet sig skille fra sin første ægtemand, en pfalzgreve. Liljefalk og Pajung viser imidlertid, at Lutgards mange ægteskaber intet havde at gøre med en løsagtig moral, men at de var arrangerede ægteskaber, som gav god mening for Lutgards slægt, Udonerne, i den konkrete politiske situation. Endvidere foreslår Liljefalk og Pajung, at Lutgard i sin korte tid som dronning – Erik Lam døde få år efter brylluppet, og Lutgard blev hurtigt gift med en saksisk greve – nåede at sætte et varigt aftryk på Danmarkshistorien ved at introducere cistercienserordenen til det danske rige. Et forhold, der taler til fordel for hypotesen om, at Lutgard spillede en rolle for etableringen af det første cistercienserkloster i Danmark (Herrevad i Skåne, 1144), er, at Lutgards slægt stod for en lang række klostergrundlæggelser i det nordtyske område i 1100-tallet. Her kan man tilføje, at netop donationer til klostre og andre former for støtte til religiøse formål blev betragtet som en fast integreret del af dronningens virkeområde i hele Europa. Denne bog giver yderligere en række eksempler herpå, blandt andet Emma af Normandiets rige gaver til kirken (Missunos artikel), Dorothea af Brandenburgs bidrag til Helligtrekongers kapel i Roskilde domkirke (Jahnke) og Elisabeth af Østrigs tilladelse til at oprette et hospital uden for København (Bisgaard).

I nær sammenhæng med dronningernes religiøse rolle står deres indsats for at sikre mindet om dynastiet gennem etablering af gravmæler og lignende. Carsten Porskrog Rasmussen demonstrerer, hvordan 1500-tallets dronninger i deres fremstillinger af dynastiet betonedede ikke blot kongens, men i lige så høj grad dronningens egen slægt og afstamning, mens de anetavler, som kongerne lod fremstille, alene fremstillede kongens aner. Dette kan tolkes som et eksempel på, at den religiøse sfære gav dronningerne mulighed for at markere sig og handle selvstændigt. Jahnke beskriver i samme ånd, hvordan Dorothea af Brandenburg udsmykkede gravkapellet for hende og Christian 1. i Roskilde

domkirke, så det blev et hyldeststed for hendes egen slægt, Hohenzollerne. Leth Jespersen viser, hvordan Christine af Sachsen omformede kirken i Odense Gråbrødrekloster til et mægtigt gravmæle over hende og kong Hans, der både markerede hendes egen status i denne verden og fastholdt mindet om slægtens medlemmer, når de havde forladt jordelivet. Det var på en og samme tid et religiøst og politisk monument. Endelig sandsynliggør Liljefalk og Pajung, at Lutgard af Stade ved at trække på sine forbindelser til klostrene og deres årbogsskrivere stod bag en Erik Lam-venlig tradition, som kommer til udtryk i de såkaldte Lothars-annalers rosende beskrivelse af Erik Lams indsats i slaget ved Fodevig 1134. Selvom Lutgard var blevet gift for tredje gang, da Lothars-annalerne blev affattet, var det gavnligt for hende, at hendes afdøde anden ægtemand (Erik Lam) blev sikret et godt eftermæle.

En anden af bogens artikler, som omhandler en nedvurderet og mindre kendt middelalderdronning, er Lars Bisgaards artikel om Elisabeth af Østrig. Hun fremstilles traditionelt som den frembrusende og omskiftelige Christian 2.s (1513-23) opofrende, besvegne og ulykkelige dronning. I stedet ser Bisgaard hende som et "stykke vellykket integrationshistorie". Hun var datter af Filip den Smukke og Johanne af Kastilien samt søster til Karl 5. (kejser 1519-56) og kom til Danmark i 1515 for at besegle en alliance mellem Christian 2. og habsburgerne. I begyndelsen var hun isoleret, men efterhånden kom hun mere ind i varmen, og det var overraskende nok den nederlandske Sigbrit Villums, moderen til Christian 2.s elskerinde, som stod for at "integrere" hende. Gennem samarbejde med Sigbrit fik Elisabeth mere indflydelse på regeringsudøvelsen, og Bisgaard viser blandt andet, hvordan Elisabeth spillede en rolle i Christian 2.s reformtiltag. Man kan forestille sig, hvordan Elisabeth med tiden kunne have udviklet sig til en stærk dronning, hvis Christian 2. ikke var blevet eksileret i 1523.

Bisgaard peger på, at historikernes vurdering af den enkelte dronning meget ofte er stærkt farvet af de større fortællinger, den pågældende dronning indgår i – i dette tilfælde fortællingen om den tyranniske og utro Christian 2. og hans umage parløb med den onde Mor Sigbrit. Sådanne større fortællinger kan være af enhver tænkelig art. Som omtalt kan det være en overordnet fortælling om forringelsen af kvinders position gennem middelalderen, som får historikeren til at overbetone en given dronnings magt i den tidlige middelalder eller ned-

tone betydningen af en senmiddelalderlig dronning. Eller det kan tværtimod være narrativet om den stærke kvinde, som trodser det patriarkalske samfunds normer (eller den mandsdominerede historieskrivnings forventninger), der gør sig gældende. I begge tilfælde fortællinger, der har at gøre med kvinders handlemuligheder i fortid og nutid.

Meget ofte er det imidlertid nationale fortællinger, der påvirker og endda skævvrider fortolkningen af den enkelte dronnings magt. Erik Opsahl giver bogens mest udførlige eksempel herpå. Han tager udgangspunkt i et brev, som Margrethe Valdemarsdatter skrev til sin gemal kong Håkon 6. af Norge i 1370, da hun kun 17 år gammel forestod styret af Akershus i ægtefællens fravær. Historikerne har især hæftet sig ved Margrethes beskrivelse af manglen på proviant og penge, og taget denne som udtryk for den norske centralforvaltnings sammenbrud under den økonomiske krise i kølvandet på den sorte død. Med hensyn til Margrethes rolle som bestyrer af Akershus har synspunkterne divergeret. Flere historikere, ikke mindst danske P. Munch og Kr. Erslev, har opfattet brevet som udtryk for den unge Margrethes styrke og handlekraft: Hun anmoder Håkon om at foretage sig dette og hint, og i det hele taget viser brevet angiveligt, at hun øvede en stor indflydelse på ham. Et synspunkt, der hænger sammen med de samme historikers nedvurdering af Håkons evner som konge. Andre historikere, først og fremmest norske Absalon Taranger, har i stedet betonet, at Margrethe i brevet beder om kongens tilladelse til at foretage sig selv de mindste ting, og at det altså viser en forholdsvis ydmyg og afhængig dronning. Hos Taranger kobles dette til en mere positiv opfattelse af Håkons kongegering.

Opsahl viser nu, hvordan den positive vurdering af Margrethe, den tilsvarende negative af Håkon samt den herskende tolkning af proviant- og pengemanglen på Akershus i 1370 hænger sammen med en større fortælling om Norges postulerede nedgang i senmiddelalderen og Margrethes dannelse af en nordisk union under dansk dominans i 1397. Opsahl advarer mod at projicere slutresultatet, unionen i 1397 og Norges tab af suverænitæt til Danmark i 1537, tilbage på Norges situation tidligere i 1300-tallet. Proviant- og pengemangel var noget, mange samtidige europæiske herskere oplevede, og altså ikke tegn på en alvorlig krise for den norske stat i 1370, som kan forklare Norges efterfølgende indordning under dansk herredømme. Med hensyn til vurderingen af Margrethes position i 1370 erklærer Opsahl sig enig med Taranger:

Brevet viser snarest en ung og uprøvet dronning, som i sin bestyrelse af Akershus er afhængig af kongens afgørelser. Alt dette kæder Opsahl derpå sammen med Anders Bøghs syn på magtkampene i Norden 1365-89 som fremsat i disputatsen fra 2003. Et hovedresultat i Bøghs disputats er netop, at Margrethe til at begynde med stod temmelig svagt, og at hun først ret sent fik den store magt, som eftertiden husker hende for.⁴⁶ Opsahl giver dermed et eksempel på, hvordan fortællinger om såvel national storhed som nedgang kan være afgørende for opfattelsen af den enkelte dronning og hendes magt.

---

46 Bøgh 2003.